

11. Осьмачка Т. Поезії. Повісті: Старший боярин; Ротонда душогубців. – К.: Наук. думка, 2002. – 424 с.
12. Павличко С. Теорія літератури. – К.: Основи, 2002. – 679 с.
13. Сорока М. Еміграція та питання розвитку української літератури в літературній критці Юрія Шереха // Слово і час. – 2003. – № 1. – С. 8-15.
14. Шевченко Т. Твори в 5 т. Т. 1. – К.: Дніпро, 1978. – 363 с.
15. Шевченко Т. Твори в 5 т. Т. 2. – К.: Дніпро, 1978. – 365 с.
16. Шерех Ю. Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології. Три томи. Т. 1. – Харків: Фоліо, 1998. – 607 с.
17. Шерех Ю. Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології. Три томи. Т. 2. – Харків: Фоліо, 1998. – 367 с.

Summary. In the offered article on the material of V.Barka's novel «The Paradise», stories by T.Osmachka «Senior boyar», V.Domontovicyh «Without soil» the features of the reception of artistic inheritance of T.Shevchenko are considered by the Artistic Ukrainian motion. Genesis and methods of recreation in émigré literature poetic image of Ukraine is found out as to «flashback about motherland».

Key words: poet, genre, prose, reception, intertextuality, character, literary emigration.

Отримано: 24.09.2012 р.

УДК 821.161.2 – 3.091

Т.А. Марчак

ЕСТЕТИЧНЕ НОВАТОРСТВО ПРОЗИ ГНАТА МИХАЙЛИЧЕНКА ТА АНДРІЯ ЗАЛИВЧОГО

У статті висвітлено нові пошуки письменників піднесення української літератури до європейського рівня, через балансування між традиціями минулого (патріотизм, народництво, реалізм) та вдосконаленням нових стильових течій (урбанізм, модернізм: символізм, імпресіонізм) на прикладі прози Андрія Заливчого та Гната Михайличенка. Основна увага звертається на тематичне оновлення змісту, манер, жанрових форм, образів та мови творів.

Ключові слова: модернізм, експресіонізм, символізм, урбанізм, шкіц, гротеск, алегорія.

Події 1917 – 1920 рр. пробудили українську інтелігенцію з дрімоти і дали імпульс літературному життю. Поети та прозаїки перейнялися запалом доби і з оптимізмом дивилися в майбутнє. Вони впевнено балансували між традиціями минулого (патріотизм, народництво, реалізм) і пошуками духовного змісту нової літератури (модернізм: символізм, імпресіонізм). Це покоління митців робило важкий політичний вибір, їх об'єднувала віра в те, що довгожданий крах царизму звільнить український народ і дасть змогу розвивати власну культуру. Інтелігенція прагнула віддати цій справі свої сили та чекала на близьке культурне відродження, яке вивільнить закаблену творчу енергію народу.

Письменники, що сповідували самодостатність мистецтва, розуміючи його як естетичний феномен, прагнули піднести українську літературу до європейського рівня. Діячі національного відродження шукали нових стилів, манери та форм творчості, відкидали нормативність та консерватизм. Принцип розмаїтості у ХХ роках став не тільки гаслом, а й реальним фактом. Цю тенденцію виразно змодельовали прозаїки. Крізь зображення українських реалій набули загальнолюдського звучання теми: людина і жорстока доба, самотність індивіда і проблема його духовних можливостей, особа й колектив, агресивність, руйнівні дії сірих мас і зіткнення розуму з нищими інстинктами. Письменники намагалися, об'єктивно аналізуючи страшний час, виявити, куди прямують людство й Україна.

Передусім нова доба була найперше відображена в малих жанрах: оповіданнях, новелах, етюдах, шкіцах, новелетах, згодом – повістях і романах. Складна дійсність замальовується багатогранно й багатогранно: поряд із реалістичним принципом міметичності проза використовує романтичні засоби, умовно-асоціативні форми, фантастику, гротеск, алегорію.

Перші зразки прози склали переважно ліро-романтичні твори, в яких важко провести грань між поезією і прозою. Це особливо характерно для збірки «З літ дитинства» А. Заливчого. Прозаїк писав про те, що сам добре знав, перепустив крізь своє серце. Його новелістика має автобіографічне підґрунтя. Із болем у серці розповідає він про поневіряння знедолених селян та їхніх дітей.

«Його майстерні, часом витримані в лірико-імпресіоністичній манері твори вражають суворою правдою життя» [1, 146]. А. Заливчий сприймає довколишню дійсність, пізнає її, виходячи з реально існуючого. Він бачить світ недосконалим і часто жорстоким (згадаємо новелу «Їсти»), але водночас прекрасним і неповторним («Хворий», «У школі»).

Письменника цікавить насамперед людина в цьому світі. Він любить її такою, якою вона є, – складною, часом непривабливою своїми вчинками. Через те переживає разом зі своїм героєм за його віковичну відсталість, духовну обмеженість, неспроможність зрозуміти і захистити істинні цінності. Він ставив за мету допомогти людині зрозуміти саму себе, піднести її віру в себе, збуджувати в її душі сором, гнів, мужність і силу (новела «З благородними дітьми»). Любов до села і його мешканців стала могутнім фактором художнього осмислення народних характерів і типів. Головний герой новелістики Заливчого віддзеркалює неповторний образ самого митця, зображуючи його трагічну долю, автор сам безмежно розкривався емоційно і психологічно.

Індивідуальний стиль А. Заливчого можна визначити як такий, що несе в собі риси модерністських тенденцій, зокрема імпресіоністських. Читаючи новели, помічаєш, що Заливчий не любить поетичних прикрас, а настрої передає у розмовах і ситуаціях. Героїв малює не в ідеальному вигляді й цим самим будить у читача симпатію до них. Ніде не скаже зайвого слова; з делікатністю він знає, де зупинитися, яку деталь висунути на ясне сонячне світло, а яку залишити в сірій п'ятні. Треба цілком навести ці невеличкі перлини слова, щоб відчуті їх глибину: «Сіра півтьма навкруги. Повітря неначе з чорних і білих крапель; ці краплі дрижать, одні тихо спускаються вниз, другі підіймаються вгору без системи, без порядку. І навкруги нічого, крім напівсірого світла, крім білих і сірих крапель» [2, 7].

У новелах А. Заливчого на першому плані тема родини. Дитяча психологія, як правдиве дзеркало дійсності, спонукала письменника витягти з глибин власних спогадів життєві факти, що лягли в основу написання новели «Родина». Епізоди життя розкриваються через спогади, переживання, намагання у безкінечному ключі буднів знайти живі прояви морального закону людської душі. Побудова новели проста, досконала і чітка. Для кожного персонажа вибрано місце, заняття, емоційний стан. «Був вечір. Посеред хати стояв невеличкий стільчик; на якому горіла лампа. Щось робили мої брати – вони обидва старші за мене. На низенькому стільці сиділа мати; тримала на колінах маленьку сестру і щось шила» [2, 14]. Предметний світ новели невід'ємно пов'язаний з почуттями і вчинками персонажів: «Входить батько. Я не пригадую зараз і його, – просто щось безформено здорове, найсильніше, з найтовстішим голосом.

Розповідають тепер, що він був п'яний... Я-ж пригадую тільки, що то був батько і сильний чоловік. Він зняв чобота і став бити халявою матір по голові й по обличчі» [2, 14].

З болем у серці автор змальовує переживання дітей, їх страх, почуття «брати кинулися в різні кутки, позатулювали руками обличчя і плакали. І плакала, сидючи, мати. Кричала маленька сестричка» [2, 14]. Доля дітей немилосердна, хоча герой-оповідач не усвідомлює усього трагізму свого становища. «Я кинувся на ослінчик, відтіля на запічок, тримався за карниз і визирав: дивився, як батько бив халявою матір. І сміявся. Чудно було... от і сміявся» [2, 14].

Письменник досконала знав трагізм щоденного людського буття, безпомилково вловлював ту внутрішню течію, що пов'язує людину з рухом історії. Родинні драми, зумовлені соціальними причинами, відбувалися чи не в кожній сім'ї. Батько, шукаючи шляхів для покращення долі своєї родини, не знайшовши, – у п'яцтві шукає забуття своєї неволі. Він – фізично непривабливий з точки зору оповідача – жорстокий, нестримний, схильний до п'яцтва, його дії і вчинки – прояв нещасного життя сім'ї. Підтвердженням цього є рядки у новелі «Їсти»: «Уже днів зо три не було дома батька. Кажуть, що він десь пив горілку, – ну, мабуть-же, їв млинці й вареники. А мати вже в третьої сусідки позичала паляницю. Уже днів чотири видавцем нам давала хліба: – нас було п'ятеро – вранці по скибці й увечері. І ми вдвох з сестрою цілий день перемінно трималися матери за поли і прохали «папи»» [2, 17].

Стає моторошно від висловлених трагічних речей, викладених письменником. З чим можна порівняти тугу і біль матері, яка немає шматка хліба, щоб дати дітям поїсти? Чим виміряти розпуку батька, неспроможного нагодувати свою сім'ю? «І мати що-дня разів по-п'ять шукала у кого-б ще можна було-б позичити. І не знаходила. У одних не було, до других почуття гонору не дозволяло йти. Що-разу вона вагалась, але потім таки ні, не ходила» [2, 17]. З великою соціальною гостротою й емоційною напруженістю відображає автор чорні сторінки життя сім'ї. «А ми таки мало схожі були на людських дітей, – обтрьопані, замурзані. Пам'ятаю, у нас на голові були струпи: злипалось волосся від гною; крові; гній тік просто на обличчя й на шию; якось важко було повернути голову; руки завжди стирчали у волосі й чухали, чухали. Якось сумно, тоскно було. Головне, ми не почували себе людськими дітьми» [2, 17-18]. За цією зовнішністю дітей криється складна, суперечлива психологія особистостей, що є живим втіленням трагедії народного життя.

Бідність – більшої не буває, як та, коли герой-оповідач змушений стояти на порозі у заможної родини чекати, коли дадуть йому їсти. «Якось інстинктивно що-дня мене тягло до сусідів.

Діла ніякого не було, а я навмисне там довго затримувався: хотілося побачити, як їдять. Чомусь найзручніше мені стоялося біля одвірка, далі якось ніяково було йти, особливо тоді, як їдять. Я тихо з задрістю дивився на щасливих людей, але не прохав, – не насмілювався» [2, 18]. Трагізм знедоленості дітей, їх приреченість на тривожне і безрадісне життя, сповнене принижень людської гідності, проймає бодем читача. «Але найчастіше мене тягло до Гнатихи. То найбагатіша й найдобріша була жінка в нас. О, там мені тільки треба було дочекатися до обіду: там і вареники були в маслі та в сметані. Мені треба було тільки перечекати, поки вони пообідають. Слина так і котилась і очі заздро-заздро дивились. Часто траплялось, Гнатиха після обіду садовила мене за стіл і я доїдав лишки, – їв, аж по-за вухами тріщало» [2, 19]. Промінчик радості у безодні голоду й безнадії проймає героя. «Під'ївши, я хапався за шапку і миттю біг додому. Веселий і радий хвалився, ото я наївся; і борщ із хлібом і вареники їв у сметані» [2, 19]. Почуття радості передані з дивовижною тонкістю, розраховані на читача, який вміє аналізувати прочитане.

А.Заливчий порушує соціальні, морально-етичні теми також у творі «З благородними дітьми». Змальовуючи постать головного героя, автор, з одного боку, показує прагнення дитини заприятелювати з благородними дітьми, можливості духовного контакту між людьми з різного соціального стану.

Герої новел А.Заливчого – люди трагічної долі, але благородної душі, сповнені любов'ю до життя. Співчутливе ставлення автора до долі героїв є наскрізною темою збірки «З літ дитинства». Із суворих насичених реалістичних образів, від яких письменник не відступає ні на крок, впливає складна символіка А.Заливчого. Збірка «З літ дитинства» – приклад того, як із сірого, непринадного матеріалу письменник створив дивовижний своєю завершеністю й емоційною напругою цикл новел, бездоганно володіючи мистецьким даром художніх узагальнень.

Широкий спектр індивідуального осмислення, кардинальних змін у житті засвідчила також проза Гната Михайличенка. Вплив його на літературне життя у 20-ті роки був колосальним. Одним з перших відчувши потребу в якісно новій літературі, він створив зразки, які й сьогодні вражають художньою майстерністю. Загалом новелістику Г. Михайличенка можна поділити на два основні цикли, що творилися паралельно: «Місто» і «Лірика». Новели першого («Дівча», «Повія» «Старчиха», «Місто») – це фрагменти різноаспектної мозаїки суспільного життя. У циклі «Лірика» («Зацвіла моя Люба», «Поцілунок», «Кольорові аркушки», «Огонь моїх очей», «Дівчина») – здебільшого особисті переживання і настрої періоду сибірського заслання та пізнішого підпілля. Крім цих двох тематичних циклів маємо в спадщині письменника й кілька новел про події першої світової та громадянської воєн і «Блакитний роман».

Гнат Михайличенко – різний у своїх творах, їх аналіз дає змогу говорити про нього як про оригінального художника з гострим і зболеним зором, витонченого у кольорах, ритміці. Підзаголовки, поставлені автором, досить точно відбивають головну «ношу» твору. Так, у новелі шукань «Дівчина» герой хоче знайти кохану жінку, яка б розділила його долю: «Дівчино!.. Дівчино, де ти?.. Люба, прегарна! Прийди!.. Сумую за тобою, щоденно журюся й щоночі плачу. Змучився, зневівся, змарнів... Дівчино! Прийди!..» [6, 61].

Найпотаємніші слова-мрії лягають на папір, а зміст їх і суть хвилюють душу. Він мріє на засіяних снігом дорогах наздогнати свою долю, заповнити почуттям кохання свою душу: «Після довгих років неволі відчував я напівволю на півночі холодного Сибіру. Відчув я, що чогось мені бракувало, що не зовсім одноцільний я» [6, 62]. Автор починає міркувати про волю, далеку прекрасну волю, «де клекоче вічним буруном яскраво радісне життя» [6, 62]. Він згадує, як його приваблювало загальне щастя – не моє, не твоє, а всіх. А серед усіх, звичайно, й дівчата. Багато бачив щасливих дівчат, «подібних до різнобарвних квітів на сонячній леваді» [6, 62]. То була уява мрійника, а зараз він бачить лише жінок-арештанток «з неприємним блиском в очах» [6, 62], які «голосно торгуються». «У вихорі панування животного над людським змішалися конвойні й арештанти, жінки й чоловіки, івани і шпана, старі й молоді...». Крізь загальний галас сварливо верещав жіночий голос:

« – Пішла ти!.. Яке тобі діло до мене? Моє тіло, а не твоє, що схочу, те з ним і зроблю...» [6, 62]. Не про таку дівчину, жінку мріє оповідач. Не такої шукає вдень. І коли доля звела з молододу веселою красунею, яка прийшла на заслання від самого фронту, у нього народилася надія: це – вона. Та коли почув, які пісні співає ця дівчина, що то репертуар сумнівного ґатунку, враження змінилося: «Я не пригадую слів тієї пісні. То були звичайні кафешантанні куплети. Але я не можу пояснити, через що та пісня на мене так вплинула, через що її мотив і зараз бринить мені в ухах?» [6, 63]. Хоч і тягся до цієї красуні герой, але зрозумів, що нічого спільного з нею не може бути: «Я не міг відірватися від неї. Її вже торкнувся «бенкет під час чуми»... І ніщо далі не спинить її на цій стежці... То офіра війни, і її психологія так не схожа, зовсім не схожа на мою» [6, 63].

Стан душевної порожнечі героя жахливий. «Я почував себе на взірць вигнаного коростяного цуцика: «Я задрив, ненавидів і був байдужий одночасно. А потім в знесиллі хотів і не міг плакати. Як би я міг плакати?» [5, 64], – так відтворює свій настрій, своє самопочуття герой. Він

благає долю подарувати йому щастя – дівчину, подругу, кохану: «Сумно за тобою щоденно жу-рюсь й щоночі плачу. Змучився, зневівся, змарнів... Дівчино... Прийди...» [6, 64]

Відтворенню психоемоційних процесів інтенсивної роботи душі й свідомості ліричного героя слугує використання повторів: «Дівчино!.. Дівчино, де ти? Люба, прегарна! Прийди!..», які створюють враження пульсації думок і почуттів героя і є художнім обрамленням твору.

Покохати будь-кого не міг, а хорошою, гідною його почуттів чомусь доля йому не посилала. Замість вимріяних королів траплялися повії з поламаними крилами надій, з пропитими і прокуреними голосами, з гідкою лексикою і напівтваринним інстинктом.

Мрія про звичайне особисте щастя заховалася, мов осіннє сонце, у каламуті товстих сірих хмар. В оповіданні «Повія» з циклу «Місто» (до якого входили «Дівча», «Жебрачка», «Місто») автор із сумом розповідає про випадкову зустріч із жінкою «легкої поведінки»: «Обличчя у неї було байдуже, а очі дивилися кудись мені через бриль чи вбік. В куцоному вбранні, вона нагадувала гімназіястку. Лише на пальцях рук у неї було дуже багато перстнів і легковажний капелюшок на голові» [4, 14].

Як митець-новатор Михайличенко використовує нові виражальні засоби. Герой його оповідання розмовляє мовою з галицьким акцентом «иноді», «лихтарі», «верхівля», «гімназіястка». На протигагу йому, повія під впливом «величного руху сучасности» [4, 14] розмовляє ламаною російською мовою, «поганими нелітературними словами». І саме за допомогою засобу зіставлення автор досягає певного стилістичного ефекту.

Складні й суперечливі почуття крають душу ліричного героя у шкідці «Місто». Його побудовано на конкретних емоційних перепадах. Твір розпочинається рядками: «Кохаю тебе, велике камінне місто! Весь шал і запал моєї юнацької кришталювої любови безоглядно віддав я тобі, стихіє міста.

Ось прагну обняти палко тебе, упитись твоїми контрастами, забутись у вирів твого життя, що невпинно клекоче, як каламутний бурун оскаженілих вод, що несподівано виносить на недосяжну височинь і неощадно трощить в тріски, як розбурхане море свої кораблі» [4, 15].

У світлих мріях, гірких спогадах, тривогах і radoцax чимало є алегоричного і символічного. Тут вишуканість форм не затіняє реальних метань душі ліричного героя, який у складних ситуаціях не був стороннім спостерігачем, а учасником з гостро розвиненим почуттям національної самотності.

Проза Г.Михайличенка «привертала до себе увагу критики 20-х років не так тематикою й проблематикою, як своїми жанрово-стильовими особливостями. У його новелістиці, можливо, як у нікого іншого з українських прозаїків тої фаланги, відбулося своєрідне поєднання «старого» реалістичного письма та романтично-імпресіоністично-символістських пошуків, якими переповнена тогочасна література. Шкідці, новели, новелетки, ескізи – з цього починали майже всі молоді прозаїки, і це все було й у Г.Михайличенка. «Телеграфний» стиль з уривчастими, однослівними реченнями, звуконаслідування, насиченість образами-символами – це все теж у Г.Михайличенка. У нього різні оригінальні жанрові різновиди (акварельні плями, неспівані пісні, блакитно-рожева новела, різдвяна новела, осінні листки з-під снігу) й цілком свідомо ритмізація прози, музичність стилю. І водночас – контрастні емоційні перепади, рефрени та лейтмотивні фрази згущено – асоціативну настроєність» [5, 6].

Новелісти продемонстрували високу художню майстерність у змалюванні драматизму життя і долі людини. Новації митців такі вагомні, що забезпечили малій прозі європейський рівень – вони були національні за духом і модерні за формою та стилем.

Список використаних джерел

1. Бурляй Юрій. Від нього завжди віяло життям. / Юрій Бурляй // Слово і час. – 1994. – № 11-12. – С. 63-64.
2. Заливчий Андрій. Дитинство. Автобіографічні новели. / Андрій Заливчий. – К.: Київ, друк, [1929]. – 46 с.
3. Мельник В. Боротьбист. Нарком. Символіст (До 100-річчя з дня народження Гната Михайличенка). / В. Мельник. // Літературна Україна. – 1992. – 12 листопада (№ 45). – С. 6-9.
4. Михайличенко І. Той, чиє життя було твором мистецтва. Електронні матеріали з історії української культури. [Електронний ресурс] / Гнат Михайличенко. // Мистецтво. – 1919-1920. – CD. 1.1.
5. Чорнозем підвівся (Збірник). – К.: Молодь, 1971. – 284 с.

Summary. The article highlights new writers search for the rise of Ukrainian literature to European level through balancing between the traditions of the past and updating thematic content and genre forms, combinations and improvements of various styles and trends.

Key words: modernism, expressionism, symbolism, novel, noveletka, grotesque, allegory

Отримано: 4.09.2012 р.